

GESTURI ȘI MANIFESTĂRI ALE SENSIBILITĂȚII RELIGIOASE ÎN TIMPUL MARELUI RĂZBOI. ROMÂNII ȘI „CEIALȚI”

Gheorghe NEGUSTOR*

SIGNS AND MANIFESTATIONS OF RELIGIOUS SENSITIVITY DURING THE GREAT WAR. THE ROMANIANS AND „THE OTHERS” (Abstract)

The last decades consecrated a specialized literature highly focused upon the idea of laicization of states and of individuals. The general idea which can be extracted based on a clarifying analysis is that modernity came with the most convincing arguments; particularly that Nation offers to societies the answer to most of their expectation and the accomplishment of most of their dreams. Gradually, western societies, in full process of modernization, leave religion in second place, showing, more and more, attention to the prosperity and the ideals promised by the acolytes of the concept of nation. If in France the Revolution abused this process, in other states, the Church stood by the laic state, often intersecting it in its attempt to give up the idea of eternal bliss by promising the conditions of an immediate bliss, which was to come with terrestrial living. But, the way it has always happened in troubled times, when individual existence is put to great attempts – the analysis we propose here upon the Great War – the resort to God and blind faith in God seems to be the most common solution. This is verified in the case of the Romanian society, little influenced by the new religions made up by the western civilization, which offers impressive images capturing the religious feelings of the Romanians before the horrors offered by the conflict. Fully anchored in the tradition of the Church and the conservatism of the rural world, the Romanian soldier finds itself in a limit situation. War shock is something beyond human endurance and had been felt by all the ones who fought. Did the routine of death and the horrors of war cause a rupture in the mental and spiritual equilibrium of such deeply challenged people? The analysis of the testimonials and images form that period shall lead us in the intimacy of living faith and often desperate manifestations towards Divine help.

Keywords: *the Great War, modernity, religious feelings, laicization, nation, traditional society, death*

---

* Doctor în istorie din 2013 cu teza *Oamenii și Moartea în timpul Marelui Război. Sentimente, atitudini și manifestări față de război*, membru al Seminarului de Antropologie Istorică și secretar al Școlii Doctorale „Istorie. Civilizație. Cultură” din cadrul Universității „Babeș-Bolyai”. E-mail: gnegustor@gmail.com

Simțind permanent moartea mult mai aproape decât își imaginaseră, soldații de pe front își canalizau întreaga nădejde în ajutorul și protecția divină. Între combatant și Dumnezeu se interpunea doar imaginea celor rămași acasă; dorul de cei dragi și speranța supraviețuirii teribilului război reprezentau pentru ei o stare sufletească care nu-i părăsea niciodată. Astfel că, în cele mai dificile momente, credința că Dumnezeu îi va salva de o moarte iminentă era singura speranță, chiar dacă până atunci, mulți dintre ei nu se număraseră printre persoanele credincioase. Convertirea interioară și nevoia de protecție, consecințe ale spaimelor provocate de iminența morții, erau întâlnite nu numai la soldații de pe front ci, aceste angoase, se manifestau cu aceeași intensitate și la civili. Așadar, istoria primului război mondial este și o istorie a sensibilității religioase. Așa cum demonstrează istoricii care s-au ocupat de acest fenomen, Marele Război primește apelativul de *cruciadă* împotriva inamicului. Acesta este „păgân”, „barbar”, „criminal” etc. Dacă războiul, mai precis cauza pentru care luptau beligeranții, era văzut astfel, primind atributul de „voință divină”, imaginea diavolului asupra războiului apare doar atunci când este demonizat inamicul. Acesta primește toate atributele *Satanei*, o imagine care a fost utilizată de propaganda oficială pentru a determina o voință nemaipomenită de a lupta, dar și pentru a crește numărul voluntarilor.¹ Implicarea liderilor religioși, a clerului în propaganda de război, mai ales pentru societățile cu o religiozitate profundă, a reprezentat un factor extraordinar de coeziune pe tot parcursul războiului. Statul a fost cel care a avut cel mai mult de câștigat de pe urma poziției active pe care a avut-o Biserica în toți anii de conflict, în timp ce, aceasta din urmă, printr-un aport considerabil și-a consolidat poziția de întâietate între instituțiile statului. Și, ceea ce este mai important, a demonstrat faptul că, religia este de neînlocuit. Oricât de încântătoare și atrăgătoare au fost promisiunile și rezultatele progresului științific, în situații limită, ființa umană a simțit nevoia protecției divine.

Ultimele decenii au consacrat o literatură de specialitate puternic axată pe ideea laicizării statelor și a indivizilor. Concluzia generală care se poate desprinde dintr-o analiză pertinentă este aceea că, modernitatea a fost cea care a propus, cu argumentele cele mai convingătoare, ideea că *Națiunea* oferă societăților răspunsul la cele mai multe așteptări și împlinirea celor mai multor vise. Treptat, societățile occidentale aflate în plin proces de modernizare, au trecut pe plan secund religia, acordând o tot mai mare atenție prosperității și idealurilor propuse de *slujitorii* conceptului de națiune. Dacă în Franța, Revoluția a abrutizat acest proces, în alte state, Biserica a mers alături, intersectându-se chiar, de multe ori, cu statul laic ce abandona ideea fericirii veșnice, propunând condițiile unei fericiri imediate ce se suprapunea trăirii terestre. Însă, așa cum a fost dintotdeauna, în momentele de cumpănă, în care existența indivizilor este pusă la grea încercare – în cazul de față

---

¹ Annette Becker, *Faith, Ideologies, and the „Cultures of War”*, în John Horne (coord.), *A Companion to World War I*, Oxford, Wiley-Blackwell, 2010, pp. 237-238.

Marele Război – apelul și încrederea totală în Dumnezeu reprezintă soluția cea mai des întâlnită. Este și cazul societății românești, puțin afectată de *noile mesianisme*² propuse de Occident și care oferă imagini impresionante ce surprind trăirile religioase ale românilor în fața ororilor produse de conflict. Puternic ancorat între tradiția Bisericii și conservatorismul lumii rurale, soldatul român se va vedea pus, dintr-o dată, în situații limită. Șocul războiului este peste puterile rezistenței umane și va fi resimțit de toți combatanții. Oare cotidianul morții și grozăviile războiului au produs ele o *ruptură* în echilibrul psihic și sufletesc al unor persoane greu încercate? Analiza mărturiilor și imaginilor din acea perioadă ne vor conduce în intimitatea credinței trăite, a manifestărilor, de multe ori disperate, față de ajutorul divin.

Biserica, statul și mesianismele ultimei „cruciade”

Marele Război a avut și o latură mistică ce propovăduia un mesianism convingător, o promisiune categorică. La intrarea SUA în război, Woodrow Wilson, proclama expresia „războiului sfârșitului tuturor războaielor” ca și un mesianism al păcii eterne. Această idee, a războiului final, care va pune capăt tuturor războaielor, aducând o perioadă îndelungată de pace, ne-a inspirat în alegerea titlului acestui subcapitol. Aceste mesianisme, care au dat naștere unor speranțe imense, dar și unor dezamăgiri pe măsură, reprezintă o caracteristică esențială a religiozității războiului. Ei, i se adaugă apelativul de cruciadă pe care ambele tabere îl atribuie conflictului. Bolșevicii au fost cei care și-au atras simpatizanții din rândul soldaților și ofițerilor obosiți de atâta război, cu celebra expresie „mai degrabă pământ, decât război”. Fiecare dintre beligeranți a fost atras de ideea unei escatologii salvatoare, care va aduce pacea și fericirea terestră. Pe lângă aceste promisiuni, au existat proclamațiile propagandistice care promovau ura nelimitată împotriva „cruzimii germane” sau a „militarismului german”.³ În cazul românilor, promisiunea unității naționale a fost sloganul mesianic ce garanta fericirea viitoare a întregii națiuni și, mai ales, a urmașilor. În același timp, Biserica, asigura pe soldați de garanția mântuirii, în schimbul morții în război. Așa cum vom vedea, „mântuirea” și „unitatea națională” vor fi mesianismele esențiale în discursul oficial pentru combatanții români. Clerul român a reprezentat liantul perfect între dorința reprezentanților puterii politice și militare și soldații chemați să-și sacrifice viața pentru națiune. Fie că a fost vorba de un mesaj propagandistic, sau de manifestare a ritualului liturgic, și în Regatul României preoții au specificat mereu caracterul „drept” și „sfânt” al războiului, așa cum reiese și din pomenirea făcută de Mitropolitul Pimen în noaptea de Înviere a anului 1917:

---

² O lucrare excelentă asupra acestor fenomene, cu referire și asupra perioadei primului război mondial: Simona Nicoară, *O istorie a secularizării. Avatarurile creștinismului și triumfalismul mesianismelor noilor ere (sec. XIX-XX)*, vol. II, Cluj-Napoca, Editura Accent, 2006, în special pp. 287-297.

³ Annette Becker, *op. cit.*, pp. 235-236.

Pe poporul și armata noastră română și pe toate țările și armatele care sunt în unire cu noi: Rusia, Franța, Anglia, Italia, Belgia, Serbia, Muntenegru, Statele Unite ale Americii de Nord, Portugalia și Japonia, pentru desăvârșita lor biruință asupra vrăjmașilor, să le pomenească Domnul Dumnezeu întru împărăția Sa, totdeauna, acum și pururi și în vecii vecilor. Amin.⁴

Observăm aici un fapt surprinzător: statele aliate ale României sunt pomenite la rugăciune de unul dintre cei mai înalți ierarhi ai țării. Așadar, „cruciada” la care participă diversele națiuni depășește barierele deosebiriilor confesionale. În lupta comună contra „păgânilor”, ecumenismul devine, în mod neașteptat, calea acceptată pentru victoria finală. Acest aspect este surprins excelent de istoricul francez Annette Becker: „Patriotismul în timpul Marelui Război este în mod necesar ecumenic, denunțarea Germaniei ca fiind fără conștiință și fără cultură, duce la consolidarea Uniunii sacre spirituale.”⁵

În plan instituțional, Biserica, și ne referim aici la toate confesiunile statelor beligerante, a reprezentat un suport indispensabil. Folosită ca element de coagulare a tuturor forțelor unei națiuni, ea și-a făcut datoria cu prisosință, dovedindu-se un partener de nădejde pentru liderii politici. În Anglia, Biserica a avut o prezență consistentă în discursul public privind legitimarea participării la Marele Război. Shannon Ty Bontrager, într-un excelent studiu dedicat rolului Bisericii Anglicane pe tot parcursul războiului afirmă că, liderii Bisericii Anglicane au văzut în Marele Război momentul oportun de redobândire a autorității pierdute în urma procesului de secularizare. Au existat trei faze ale implicării Anglicanilor. Prima dintre ele a reprezentat justificarea participării Marii Britanii la războiul contra unei Germanii creștine ca și ea. Argumentația a fost antiteza dintre natura pervertită a creștinismului german față de un creștinism englez înnobilit.⁶ În argumentația autorului, se poate lesne observa și datoria civică a englezilor de a participa la războiul de pedepsire a nemților. În continuare, istoricul britanic surprinde și raportarea clerului anglican la aspectele modernității:

Anglicanii au justificat războiul în termenii unei pure datorii creștine engleze de a pedepsi imoralitatea modernismului german, dar toleranța britanicilor în imoralitate a sugerat că modernismul a regenerat în Britania, amenințând complexul de superioritate pe care Anglicanii l-au construit.⁷

---

⁴ Arhivele Militare Române (în continuare AMR), fond *Marele Stat Major – Secția 2 Informații*, dosar 463/f.a., f. 162.

⁵ Annette, Becker, *La guerre et la foi. De la mort à la mémoire 1914-1930*, Paris, Armand Colin, 1994, p. 22.

⁶ Shannon Ty Bontrager, *The Imagined Crusade: The Church of England and the Mythology of Nationalism and Christianity during the Great War*, în „Church History”, vol. 71, nr. 4, decembrie 2000, p. 775.

⁷ *Ibidem*, p. 785.

Concluzionând, autorul, referindu-se la rolul Bisericii Anglicane în război, afirmă că alături de guvernanți, care prin propagandă au promovat naționalismul și efortul necondiționat pentru război, și Biserica Angliei a fost instituția ce a exploatat acest proces pentru a câștiga autoritate în societatea engleză.⁸

În schimb, Timothy Bowman ne prezintă religiozitatea irlandezilor din armata britanică și manifestările pietății individuale și colective. O frescă fascinantă despre gestica combatanților irlandezi și rolul important pe care preoții catolici l-au avut în momentele dificile de pe front. Autorul prezintă satisfacția ofițerilor irlandezi, cel puțin în prima parte a războiului, de a avea capelani catolici în primele linii pe front alături de soldații irlandezi. Din 1916 această imagine s-a mai diminuat, iar preoții anglicani au fost acuzați de lașitate de către trupă în comparație cu prezența în liniile de foc ale preoților catolici. Unii preoți au contribuit la ridicarea moralului trupei, nu numai în context spiritual, așa cum este cazul părintelui Gill, care proiecta filme cu caracter încurajator: asaltul trupelor irlandeze asupra tranșeelor germane etc. Totodată aflăm faptul că foarte mulți *Ulstermen* citeau regulat Biblia în perioadele de repaus din tranșee sau în posturile unde se aflau.⁹

În spațiul românesc, mesajul transmis de Biserică era unul clar: doar sacrificiul necondiționat garantează mântuirea; deși românii s-au văzut puși să lupte în tabere diferite, au primit același mesaj încurajator pentru a se jertfi pentru națiune sau imperiu. Indiferent de tabăra în care lupta un soldat, el era asigurat că, pierzându-și viața pentru națiune, o va dobândi pe cea veșnică. Sursele unei atitudini religioase sunt destul de generoase iar manifestările individuale și colective sunt surprinse în majoritatea jurnalelor și a memoriilor. Mesajul încurajator și apelul la divinitate reprezenta partea spirituală a aportului Bisericii în timpul războiului. Desfășurarea conflagrației, dar mai ales implicațiile materiale și pierderile de vieți omenești pe care aceasta le-a necesitat, a determinat Biserica să aibă o atitudine decisă și clară, în asentiment cu direcțiile impuse de puterea politică a națiunii. În primul rând se remarcă discursul religios ce îndemna „întreaga suflare românească” să lupte pentru patrie, pentru binele fiecăruia, împotriva „dușmanului comun”. Această perioadă de insecuritate colectivă este marcată de nenumărate circulare, predici și apeluri ale conducătorilor Bisericii prin care cereau sacrificiul suprem pentru patrie, un sacrificiu ce trebuia să fie necondiționat, dar care garanta mântuirea celor care vor muri pentru țară. Religiozitatea soldaților, credința în protecția divină poate fi surprinsă, pe lângă mărturiile contemporanilor, ale preoților militari și ale superiorilor și printr-o analiză a unui întreg set de manifestări, simboluri și practici care îl însoțeau pe soldat: cărțile de rugăciuni erau nelipsite, cruciulițe, icoane cu Mântuitorul, Fecioara Maria și alți sfinți, – unii purtau chiar un mic altar cu ei. Pe lângă toate acestea, rugăciunile cotidiene erau nelipsite.

---

⁸ *Ibidem*, p. 798.

⁹ Timothy Bowman, *The Irish Regiments in the Great War. Discipline and morale*, Manchester & New York, Manchester University Press, 2003, pp. 27-28.

Războiul i-a obligat pe oameni să simtă că moartea e mult mai aproape decât voiau ei să creadă, să conștientizeze gravitatea condiției lor de ființe muritoare a căror viață atârnă acum de un fir de păr. Discursul Bisericii asupra mării catastrofe se înscrie în lunga tradiție a creștinismului care a dat istoriei înțelesul de dialog al omului cu Dumnezeu și a văzut în întâmplările istorice tragice ocazii de regenerare morală.¹⁰

Aceasta este concluzia la care istoricul clujean Eugenia Bârlea ajunge parcurgând circularele celor două Biserici – ortodoxă și greco-catolică –, din Transilvania. Este o remarcă concludentă privind raportul dintre sensibilitatea religioasă a soldatului și iminența morții. Această situație nu o găsim doar în spațiul românesc. Să aruncăm o privire în rândul armatei germane. Peste 90% din populația rurală din Sudul Bavariei era catolică. Soldații proveniți din această zonă aveau un puternic atașament față de valorile religioase. Sursele vremii demonstrează o scădere simțitoare a religiozității soldaților, printre cauze fiind durata lungă a războiului. „Criza de pietate” se constata prin numărul mic a celor care se confesau, prin participarea redusă la slujbe și, implicit, scăderea procentului celor care se cuminecau. Aceleași mărturii confirmă faptul că războiul a alterat religiozitatea soldaților – mărturiile sunt ale capelanilor militari. Însă o parte dintre ai au continuat să aibă aceeași atitudine și după război. Cei din prima linie de luptă, sau cel puțin o parte, s-au folosit de sentimentul religios pentru a înfrunta pericolul iminent al morții.¹¹ Mai departe, istoricul german Benjamin Ziemann ajunge și la concluzia valoroasă că, echilibrul psihic al soldaților a fost menținut de credința catolică.¹²

Dacă la nivel local, instituția Bisericii se găsește la finalul războiului într-o conjunctură mai mult decât favorabilă, revigorată de pe urma luptei cu secularizarea, în schimb, Papalitatea se află în unul dintre momentele cele mai critice. Sprijinind pe ascuns planul de salvare al monarhiei Austro-Ungare, la care se adaugă politica de neutralitate față de cele două tabere, papa Benedict al XV-lea își atrage nemulțumirea generală a beligeranților, fiind suspectat de susținerea în secret a uneia dintre taberi. În realitate, catolicismul era prezent în toate statele implicate în război, astfel că, Suveranul Pontif avea doar varianta de a milita pentru o pace convenabilă ambelor părți. Însă, pasiunile cu care se lupta și credința în victoria finală a ambelor tabere, au făcut ca orice demers pontifical să fie respins și, după încheierea războiului, papalitatea a pierdut câțiva parteneri vechi.¹³

---

¹⁰ Eugenia Bârlea, *Perspectiva lumii rurale asupra primului război mondial*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2004, p. 200.

¹¹ Benjamin Ziemann, *War Experiences in Rural Germany 1914-1923*, Oxford, BERG, 2007, pp. 124-127.

¹² *Ibidem*, pp. 131, 134.

¹³ Simona Nicoară, *op. cit.*, pp. 296-297.

Manifestări ale sensibilității religioase

Impactul devastator al războiului, durata sa îndelungată a produs o traumă în familiile rămase acasă; copiii de diferite vârste trăiesc timp de patru ani cu durerea și speranța întoarcerii părintelui plecat în „cătănie”. Câțiva scriitori din Transilvania, surprind în mici povestioare tristețea ce caracterizează lumea cenușie a satului transilvănean din timpul primului război mondial.¹⁴ Trei autori Al. Ciura, A. Melin și Toma Cocișiu redau fresca socială a satului transilvănean, punând accent pe drama copiilor rămași fără sprijinul celui care întreținea practic familia. Al. Melin, într-o inspirată schiță intitulată *Moș Crăciun* imaginează un dialog între Sf. Petru și Moș Crăciun în care acesta din urmă refuză să mai coboare pe pământ pentru a duce daruri copiilor. Motivul este unul ce ține de tragismul acelor vremuri – războiul. El nu se mai recunoaște într-o lume însângerată de doi ani de lupte și consideră că nu mai poate aduce nici o bucurie copiilor care înainte îl așteptau cuprinși de magia mării sărbători. Este de fapt un refuz ce simbolizează faptul că nimeni nu poate înlocui durerea pricinuită de lipsa îndelungată a tatălui, nici chiar Moș Crăciun. De altfel, acesta afirmă dezamăgit:

Of, sfinte Petre, eu nu mai pot. Nu mai cunosc lumea și ea nu mă mai cunoaște. Să meargă altul. Sunt obosit, trimiteți-mă la odihnă în sânul lui Avram. Vreau să nu mai văd. De două ori am văzut lumea învrăjbită, de două ori Crăciun cu sânge. Destul pentru bătrânețile mele slabe, sfinte Petre! ... Zise moșneagul și plânse cu hohot. Barba lungă începuse să-i tresalte și cojocul să se înmoaie de lacrimi.¹⁵

Acest plânsset poate simboliza și deznădejdea ce cuprindea treptat lumea, nimeni nu scapă șocului produs de marea conflagrație, iar lungimea sa, tulbură mințile și sufletele cele mai puternice. Acest refuz, apărut în urma epuizării, poate reprezenta metafora prin care este prezentat refuzul unor soldați și ofițeri de a lupta. Acest lucru, așa cum vom vedea, s-a datorat, fie din cauza epuizării, a șocului suferit, fie din cauza dorinței de a-i vedea pe cei dragi.

Numărul mare de morți și dimensiunea sa temporală, care a depășit cu mult așteptările de la începutul războiului, dau naștere imaginilor apocaliptice despre conflict. Alexandru Ciura, scriitor ardelean, ține o permanentă corespondență cu cei plecați pe front, le trimite un „foileton” în care îi încurajează și le dă sfaturi pentru a supraviețui războiului. În *schitele și povestirile* din timpul războiului, pe baza celor văzute și auzite de la alții, a mărturiilor combatanților, acesta își compune scrierile cu ajutorul *realității imaginate*. El recrează stările sufletești și evenimentele de pe front cu scopul de a-și aduce contribuția personală la marele război, chiar și prin niște pagini de „mângâiere sufletească”. Este o scriitură de război, des folosită, care avea scopul, pe de o parte, de a lăsa mărturie generațiilor viitoare, desfășurarea și impactul războiului, iar, pe de altă parte, de a crea un anumit gen de

¹⁴ Al. Ciura, A. Melin, Toma Cocișiu, *Copiii în războiu. Schițe din zilele de acum*, Blaj, Tipografia Seminarului Teologic Gr.-Cat., 1918.

¹⁵ A. Melin, *Moș Crăciun*, în Al. Ciura, A. Melin, Toma Cocișiu, *op.cit.*, p. 25.

scris cu rol de îmbărbătare pentru cei aflați pe front. Într-o „scrisoare” intitulată *Liturghie*. – *Scrisoare companiei a șaptea* – unde existau mulți cunoscuți de-ai săi, autorul ne oferă niște detalii foarte utile despre evenimentele de pe front, dar, mai ales, despre sensibilitatea soldaților față de măcelul la care participau:

Am primit rândurile voastre trimise din Galiția și mă bucur din inimă, că foiletonul meu a răsbătut până la voi. Îmi scrieți, că ați rămas numai 85 feciori din 263 câți erați; pe urmă îmi cereți să țin într-o Duminică o liturghie pentru voi, că tot Duminica ați fost în foc. ... Câte Duminici s-au strecurat de când ne-am despărțit la Aiud, – în toiul verii – și azi frunzele au căzut și s-au risipit, și vântul ne azvârle în față stropi reci de ploaie, amestecată cu fulgi de zăpadă.

Cad frunzele în noroiu, fraților, și voi tot nu mai veniți la vetrele voastre – și mulți din voi nu se vor întoarce nici-odată, să-și vadă nevasta și copilașii, în satele risipite pe coastele Munților Apuseni.

Cad frunzele – și fruntea mi se posomorăște; privirea mi se întunecă, gândindu-mă, că s-a întors pe dos mașina lumii. Viața e mai ieftină azi ca oricând. Mai ieftină decât grâul și cucuruzul – mai ieftină decât orice pe lume. Mii și mii de vieți se sting azi în câteva clipe – și linia de foc se întregește în pripă, în răpăitul puștelor și al mitralierelor, în bubuitul de pierzanie a tunurilor. Și corbii rotesc în cercuri tot mai strâmte; și lupii flămânzi se înghesue, să sfășie restul, ce a mai scăpat, pe urma sălbăticeii omenești.¹⁶

Aceeași situație disperată o găsim și pe frontul din vest. Mărturile celor ce luptau aici surprind similitudini în ce privește reacțiile soldaților față de grozăviile războiului. Lui Franz Rosenzweig, combatant german, grozăviile primului război mondial îi provoacă reflecții profunde despre moarte și condiția omului muritor. Experiența războiului îl face să constate că, nevoia de religiozitate, de divinitate este mai necesară ca oricând, în detrimentul „tradiției rațiunii filosofice”. „Credințele mesianice, speranța, deznădejdea, apocalipsa, răscumpărarea-mântuirea, suferința, sacrificiul, cruciadă, pedeapsă” etc. au fost cuvintele pe care contemporanii războiului le-au folosit cel mai des în rugăciuni, plânsete, scris etc.¹⁷ În timpul primului război mondial a fost clar pentru toată lumea că „țara, regiunea, credința și familia” reprezintă valorile fundamentale pentru care sunt necesare „suferința, frica, rănirea și moartea”. Plecați ca și simpli indivizi, combatanții Marelui Război au avut și un „destin individual”, prin apartenența la o familie, o comunitate, o parohie sau o profesie, însă prin credință și patrie ei aparțin unui „destin colectiv”. Reputatul istoric francez afirmă, pe bună dreptate, faptul că spiritualitatea războiului poate fi înțeleasă numai în contextul „experienței războiului”: „lupta și fronturile interne, munițiile și aprovizionarea cu alimente, propagandă și iubire,

¹⁶ Al. Ciura, *Sub steag străin. – Schițe și povestiri din Ardeal – 1914-1916*, București, Editura Librăriei H. Steinberg, 1920, pp. 13-14.

¹⁷ Annette Becker, *Faith, Ideologies ...*, p. 234.

religie și fervoare patriotică, speranța și demoralizare, moarte și doliu, diversele roluri ale femeilor și bărbaților”.¹⁸

Într-un memoriu privind activitatea preoților din eparhia Romanului, în timpul primului război mondial, arhimandritul Ilarion Mircea, Egumenul Bisericii Precista-Mare din Roman, prezintă activitatea sa și a celorlalți preoți parohi. În acest raport, expune activitatea despre slujbele pe care le țineau regulat la spitalele unde au fost aduși răniții de pe front pe care: „mângâindu-i cu învățături creștinești și încurajându-i în vederea idealului sfânt ce urmărim”, îi pregătește moral și sufletește pentru a trece mai ușor peste rănile și durerile războiului. Așadar, „idealul sfânt” este un atribut al războiului mondial, care, dincolo de efectele dezastruoase, urmărește o cauză aflată pe placul lui Dumnezeu.¹⁹ Parcurgând și paginile următoare observăm faptul că se revine la expresia „idealului sfânt”, iar cei decedați, pentru care se țineau regulat parastase, sunt numiți „martiri ai neamului”.²⁰ Acest limbaj pe care ierarhii și preoții îl folosesc frecvent în discursul lor, ne oferă dimensiunea religioasă extraordinară a războiului. Creștinismul ortodox atribuie sacrificiului pentru patrie valențe exclusiv eshatologice, sacrificiul necondiționat primind garanția vieții veșnice. Soldații români, prin sacrificiul lor, transpun caracteristica ființei umane din *Imago dei*²¹ în sfinți ai lui Dumnezeu. Martirajul creștinilor din primele secole, este metamorfozat de limbajul modernității și atribuit soldaților care mor pentru națiune. O analiză a discursului pe care clerul ortodox îl folosește frecvent în referirile la perioada războiului constituie un excelent material în creionarea dimensiunii reale a imaginii războiului în viziunea Bisericii. Preotul P. Didilescu, parohul comunei Boghicea, jud. Roman, în expunerea sa privind activitatea pe anul 1917, afirmă răspicat, referindu-se la discursurile mobilizatoare pe care le-a ținut oamenilor cu privire la datoria de a elibera pe „frații din Transilvania”: „... era un vis, un ideal, dorit de secole și chiar mai mult devenise o dogmă a bisericii, a școlii și a tot ce era Român, dezrobirea fraților de dincolo de Carpați”. Așadar, acest cleric, înflăcărat de ideea războiului de „eliberare”, atribuie acestui război, mai precis, datoriei de a lupta, caracterul de dogmă bisericească, care este aspectul cel mai important al învățăturii creștine. Acest joc semantic, specific predicilor de „îmbărbătare sufletească” națională reprezintă o constantă în discursul clerului în timpul Marelui Război. Chiar cuvântul *Român* este scris cu majusculă, în detrimentul *bisericii*, așa cum este corect gramatical. Pe verso, același preot, când se referă la teritoriul aflat sub ocupația trupelor Puterilor Centrale, afirmă că: „zace sub călcăi păgân”. Așadar, inamicul, devine automat păgân, care este contradicția a tot ce înseamnă creștinism. Respectivul preot sintetizează în raportul său, aspecte din predicile ținute cu prilejul parastaselor pentru tinerii morți pe câmpul de luptă, dintre fii satului.

¹⁸ *Ibidem*, p. 235.

¹⁹ Arhivele Naționale, Serviciul Județean Neamț (în continuare A.N.S.J.N), fond Protoieria Județului Roman, dosar 410/1918, f. 3.

²⁰ *Ibidem*, f. 4.

²¹ Paul Evdokimov, *Cunoașterea lui Dumnezeu în tradiția răsăriteană. Învățătură patristică, liturgică și iconografică*, (traducerea, prefața și notele Vasile Răducă), București, Asociația filantropică medicală creștină, 1995, p. 29.

Astfel: „Rezumând, că nimic nu e mai frumos și mai nobil, decât a muri pentru țară, neam și lege. Făcând și o asemănare și anume: că după cum biserica numără pe sf. Gheorghe, Dimitrie, Mina și alții ca martiri ai creștinătății, tot asemenea biserica și țara va considera ca mucenici pe cei căzuți pe câmpul de război, apărând pământul, legea și credința.”²² Așadar, soldații morți pentru patrie primesc calitatea de martiri sau mucenici ai Bisericii. Așa cum am văzut mai sus, într-o națiune liberă și puternică și Biserica își consolidează poziția de instituție cheie. Era în interesul ei ca toți soldații să fie dispuși să-și dea viața pentru patrie. Și parohul din localitatea Băra, plasa Siretul de Sus, jud. Roman, în predicile sale făcea apel la cele mai motivaționale exemple și argumente pentru a-i îmbărbăta pe cetățeni, afirmând că: „Patria noastră în veci le va fi recunoscătoare, Biserica în veci îi va pomeni, iară sufletele lor se vor odihni cu sfinții Mucenici, ca drept răsplată că și-au vărsat sângele pentru țară și pentru neamul românesc.”²³

Chiar după încheierea războiului, unii comandanți considerau încă moartea pe câmpul de luptă, o moarte eroizantă și, în memoriile pe care le scriu referitoare la perioada de război, evită să descrie „scenele sângeroase” din timpul luptelor. Lt.-Colonelul Ștefan Paraschivescu, în prefața memoriilor sale, chiar afirmă faptul că evită descrierea unor astfel de scene pentru a „vulgariza singura moarte poetică – a soldatului pe câmpul de luptă”.²⁴ Este o atitudine criticată mai ales de intelectualii, academicienii și artiștii puternic afectați de grozăviile războiului. Ei cer, alături și de alți superiori din armată o evaluare corectă a realităților din război, accentuând ideea sacrificiului inutil. Este aceeași dezbateră contradictorie care a caracterizat toate societățile interbelice ale căror armate luptaseră în război. Unul dintre intelectualii de marcă, contemporan războiului are o viziune realistă și dură a modului cum s-a purtat războiul, dar și a sacrificiului inutil: deși patriot convins, Vasile Pârvan critică deciziile și incorectitudinea care au precedat carnagiul soldaților români:

Ce greu a fost eroismul, atunci când până și sufletul și se furase. Muncă fizică în noroiul șanțurilor, până la extenuare. Foame perpetuă. Sete perpetuă. Murdărie perpetuă. O viață animalică, având pe deasupra și disciplina, care completează această animalitate, – iar ca ornament o vagă idee de glorie, de onoare, de nemurire. În război n-avem nume propriu, ci un număr de ordine, a cărui existență e jertfită fără ceremonii. E totală anihilare a valorii noastre omenești. Extremul stoicism (creștin sau păgân), după cum poți ori nu crede, sau extremul entuziasm, ne pun, singurele în stare, unul conștient, celălalt în nebunie, să ne dăm viața în astfel de condițiuni. Cu toate că pare absurd, de-abia în moarte, de-abia după pierderea personalității noastre își aduc aminte de numele nostru, de sufletul nostru, și încearcă să ne dea satisfacția – pentru noi acum zadarnică – a memorialelor.²⁵

²² A.N.S.J.N, fond *Protoieria Județului Roman*, dosar 410/1918, ff. 26-27.

²³ *Ibidem*, f. 44.

²⁴ Lt.-Colonel Ștefan Paraschivescu, „*La porțile Moldovei*”. *Jurnal de război 7 iunie 1917 – 1 mai 1918*, Brăila, Editura Marea Fabrică „Ancora”, f.a.

²⁵ Vasile Pârvan, *Rosalia. Au căzut pentru libertate. Un cântec de jale și un cântec de biruință*, în *Memoriale*, București, Cartea Românească, 2001, pp. 97-98.

După intrarea României în război și până la sfârșitul său, a existat o teamă permanentă provocată în primul rând de gândul la cei dragi, la faptul de a nu-i mai putea vedea niciodată. Apoi, discursul despre „atrocitățile” provocate de dușman a fost neîntrerupt în toată această perioadă²⁶, la acestea se adaugă frica de boli, de epidemii; putem afirma că insecuritatea era prezentă sub orice formă. În aceste condiții vitrege, soldații își dau seama mai mult ca oricând că Dumnezeu îi poate salva de la moarte sau, dacă mor, măcar să fie pregătiți pentru *lumea de dincolo*. Elie Dăianu prezintă în însemnările sale dimensiunea sentimentului religios al soldaților, care crește pe tot parcursul războiului, prin numărul mare de cărți religioase care intrau în posesia acestora:

Au împărțit, până în sfârșitul lui dec(embrie), 1916, între soldați 1.791.722 de cărți de rugăciuni, lectură, călindare, în prețul confecționării de 47.780 cor(oane). În anul întâi al războiului a scăzut trecerea tuturor cărților; crește însă enorm peste tot, trecerea cărților de rugăciuni și religioase cu 50%.²⁷

Avem așadar o gestică a ritualului, obiecte și manifestări cu scopul protejării în fața morții iminente. De exemplu, Benjamin Ziemann ne spune că rozariul Marian a fost obiectul preferat al soldaților din sudul Bavariei, la fel cum rugăciunile către Fecioara Maria erau nelipsite, cultul Marian fiind predominant în această zonă.²⁸ Iar, pentru irlandezii din Ulster, citirea Bibliei reprezenta principala îndeletnicire în raportul individ-Dumnezeu.²⁹

Slujbele religioase au reprezentat adevărate momente de reflecție, de meditație profundă și reculegere în fața lui Dumnezeu. Totodată, eliberarea prin plâns era o caracteristică necesară în cadrul acestor momente de comuniune cu Dumnezeu. Iată cum descrie Mihai Dan, combatant în armata austro-ungară, astfel de momente înălțătoare:

În ziua de Bobotează am avut slujbă în biserică. Popa au fost slovac și cânta slovăcește, dieci am fost noi cătanele, una cântare se cânta românească și una rusească și pe toți ne-au miruit. Doamne ce bucurie au fost, numai vreo câțiva n-au iubit porunca aceia ca să mergem cu toții la Biserică.³⁰

În Franța, cultul Fecioarei Maria cunoaște acum o puternică efervescență, în timp ce, Jeanne d'Arc și sora Térèse de Lisieux sunt cele două eroine al căror cult ating apogeul în timpul războiului, fiind, de altfel, și canonizate în 1920.³¹ La

---

²⁶ Imaginea dușmanului a constituit tema principală a propagandei la fiecare națiune implicată în război, el era *asasinul*, comitea cele mai inimaginabile atrocități și, lucrul cel mai important, nu se afla sub protecția lui Dumnezeu. O analiză foarte interesantă referitoare la acest aspect o găsim în: Annette Becker, *La guerre et la foi. De la mort à la mémoire 1914-1930*, Paris, Armand Colin, 1994.

²⁷ Elie Dăianu, *Însemnări din închisoare și exil (1914-1918)*, vol. I., Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2002, p. 102.

²⁸ Benjamin Ziemann, *op. cit.*, p. 131.

²⁹ Timothy Bowman, *op. cit.*, p. 28.

³⁰ Dan Mihai, *Istoria ce am petrecut în crâncenul război* (ediție îngrijită de Viorel Ciubotă și Ion M. Botoș), Satu Mare, Editura Muzeului Sătmărean, 2008, p. 23.

³¹ Annette Becker, *Faith, Ideologies ...*, p. 241.

soldații români, cultul Fecioarei Maria cunoaște o largă răspândire. Obiectele de cult – cărțile de rugăciuni, cruciulițe, icoane, rozarii etc. – reprezintă obiecte prin care se manifesta pietatea și speranța în divinitate. Sfinții sunt permanent invocați în protejarea față de moarte. Sensibilitatea religioasă a soldaților este o manifestare cotidiană care ne oferă mărturia impactului nimicitor al războiului.

Putem spune că primul război mondial îl redă lumii pe Dumnezeu. Profetii progresului și ai modernității au trebuit să se recunoască înfrânți în urma dezastrului, a măcelului pe care Marele Război l-a provocat cu ajutorul noilor tehnologii. Trăită individual, credința în Dumnezeu reprezintă o realitate foarte des întâlnită în timpul războiului. Promisiunile eschatologice ale clerului, nevoia acută de protecție împotriva morții nemiloase, a ororilor războiului în general, au generat în sensibilitatea combatanților pasiuni religioase profunde. Credința în justiția divină, demonizarea inamicului de către propaganda oficială și gândurile chinuitoare la cei dragi au dat sens nevoii de a lupta într-un război așa de îndelungat. Educația religioasă pe care cea mai mare parte dintre combatanți o primiseră de mici, a fost principalul generator de manifestări ale spiritualității pe front. Această sensibilitate religioasă a fost întreținută permanent de Biserică. Preoții au fost cei cărora le-a revenit misiunea de a asigura suportul moral în condițiile măcelului de pe front și a suferințelor devastatoare a celor rămași acasă. În ce privește planul instituțional, Biserica și câștigat rolul cel mai important în societate. Participând activ la actele de caritate, la crearea de orfeline și la zidirea „memoriei războiului”, reprezentată de cimitirele militare, monumente și alte edificii comemorative, Biserica a devenit, alături de armată, cea mai populară instituție a noului stat modern român. Cu siguranță, manifestările de pietate creștină au fost mult mai profunde și au primit o semnificație deosebită în cei patru ani de conflict. Cele câteva exemplificări din text, atât cele referitoare la soldații români, cât și analogiile din celelalte armate beligerante, dovedesc, credem, o puternică expresivitate a sensibilității religioase în rândul combatanților. Gesturile repetitive și numeroasele manifestări prin care era invocat Dumnezeu, Fecioara Maria și ceilalți sfinți protectori demonstrează nemaipomenita încredere pe care ființa umană o are în divinitate în momentele delicate. Deși alterată uneori, așa cum am văzut în paginile anterioare, credința combatanților reprezintă un factor esențial în desfășurarea evenimentelor. Dacă statul a recurs la promisiuni cum ar fi împrumutarea sau lărgirea dreptului de vot, clerul a mers mult mai departe, fiind garantul mântuirii pentru cei care și-au sacrificat viața pe *altarul națiunii*.